

Görgü Tanıklığında Bellek Hataları: Olay Sonrası Bilginin ve Tuzak Soruların Hatırlama ve Kaynak İzleme Üzerindeki Etkisi

Gül Alpar*
Adile Sadullah Mermerci Polis Meslek Eğitim Merkezi

Nurhan Er
Ankara Üniversitesi

Fatma Uçar Boyraz

Özet

Bu çalışmada, bir hırsızlık olayına ilişkin olay sonrası bilgi ve tuzak soruların görgü tanıklarının hatırlama ve kaynak izleme performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla deneylerin çalışma aşamasında katılımcılara 50 olay slaytı izlettirilmiştir ve olayın kritik maddeler açısından değiştirilmiştir; doğru, hatalı ve genel olarak anlatıldığı olay sonrası hikaye okutulmuştur. Ardından tuzak soruların bulunduğu bir hatırlama testi ile katılımcıların bellekleri test edilmiştir. Katılımcılar daha sonra hatırlama testinde verdikleri yanıtları polis raporundan mı, yoksa slaytlardan mı hatırlıyor olduklarını değerlendirdikleri bir kaynak izleme yapmışlardır. Belirttikleri kaynaktan ne kadar emin olduklarını ise, 7 boyutlu Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmişlerdir. Katılımcıların hatırlama testinden aldıkları hata puanları, “slayttan hatırlıyorum” karar yüzdesi ve bilginin kaynağından emin olma derecesi üzerinden analiz edilmiştir. Sonuçlar, olay sonrası hikaye temel etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir. Görgü tanıklarının olay sonrası bilginin kaynağı ile kendi gözlemlerini ayırt etmede zorlandıklarına, olay sonrası bilginin kendi gözlemleri olduğuna inandıklarına işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Olay sonrası bilgi, tuzak sorular, kaynak izleme

Mistaken Memories in Eyewitness Testimony: Effects of Postevent Information and Misleading Questions on Recall and Source Monitoring

Abstract

In this experiment, effects of postevent information and misleading questions related to a real criminal event on eyewitnesses' recollections and source monitoring decisions were investigated. In the studying phase of the experiment, participants were presented 50 event slides and then they read a postevent narrative manipulated through true, false and neutral information. In the testing phase, their memories for the criminal event were tested through misleading questions. Then they made their source monitoring decisions that whether they remember their answers from the slides or from the narrative and they showed their certainty level on a 7 dimensional Likert-type scale. Analysis on false decisions, source monitoring and certainty level of participants showed postevent information main effect and recall test consisted of misleading questions has effects on the source monitoring and certainty level. This means that eyewitnesses may confuse discriminating the source of their recollections and believe that the postevent information is their own observations.

Key Words: Postevent information, misleading questions, source monitoring

* Yazışma Adresi: Uzm. Psk. Gül Alpar, A.S.M. PMEM Gümüşdere Köyü Sarıyer İstanbul
E-posta: gulalpar@hotmail.com

Adli bir olayın gerçekleştiği yerde bulunabilecek fiziksel kanıtların ve gerçekleşen olayı gören kimselerin, olayın araştırılmasında ve soruşturulmasında oynadıkları rol oldukça önemlidir. Adli olayların çözümlenmesi, genellikle fiziksel kanıtların yeterliğine bağlıdır. Ancak, fiziksel kanıtların toplanması sırasında yapılan hatalar ve olumsuz şartlar, olayla ilgili sonuçlara ulaşmayı güçleştirir ve bazen de imkansız kılar. Fiziksel kanıtların yetersiz olduğu durumda olaya tanık olmuş kimselerin olaya ait aktarımları, diğer bir deyişle, olaya ait bellekleri de kanıt olarak kullanılmaktadır. Görgü tanıklarının belleğine ilişkin ilk deneyler, Fransa'da Binet (1900) ve Almanya'da Stern (1910) tarafından çocuklar üzerinde yapılmıştır. Münsterberg (1908) ise Tanık Kürsüsü adlı kitabında, görgü tanıklığının güvenilir bir yol olmadığını belirtmiştir. Roediger'in (1996) aktardığına göre, Elderly (1895) tehdit edici deneyimlerin bilinçten çıkarılabileceğini veya bastırılabilceğini ve bunların kesin olmayan bir hale bürünebileceğini, bu şekilde saklanabileceğini ve yeniden geri çağırılabilceğini belirtmiştir. Görgü tanıklarının bellek hataları ile ilgili araştırmalar son dönemde özellikle adli kararlara olan katkıları nedeniyle hız kazanmıştır. Hiç gerçekleşmemiş bir olayın hatırlanması ya da gerçekleşmiş bir olayın bazı detaylarının yanlış hatırlanması, bellek araştırmalarında ele alınmaktadır (bkz., Kassin, Ellsworth ve Smith, 1989; Loftus, 1986; 2000; Wright ve Loftus, 1998). Birçok adli vakada, görgü tanıklarının ifadeleri olayın tek kanıtıdır ve görgü tanığı ifadesinde yer alabilecek doğru olmayan bilgiler adli hatalara neden olmaktadır. Oysa bir olayın, o olaya tanık olmuş kimsenin hatırladıklarından tamamen farklı fiziksel bir gerçekliği vardır.

Buna karşın tanık ifadeleri, çoğu kez olaya ilişkin gözlemlerin yanı sıra tanıkların kendi psikolojik yorumlarını da içerir. Diğer bir deyişle, bir olaya tanık olan kimse, kendi gözlem ve değerlendirmelerinden bütünüyle bağımsız olarak olayı belleğine bir video kaydı gibi kaydetmez (Rubin 1996; Sutherland ve Hayne, 2001a).

Adli bir olaya tanık olan kimse, bir süre sonra, polis tarafından ifadesinin alınması ve aralarında şüphelilerin de bulunduğu bir sıralamadan ya da sabıkalı fotoğrafları arasından suçluyu teşhis etmesi için polis merkezine çağrılır (Loftus, 1993; 2000). Ancak tanığın ifadesinin alınması ve suçluyu teşhis etmesi sırasında adli süreci etkileyebilecek tanığa ait bazı bellek izleri mevcuttur. Bu bellek izlerinin, görgü tanıklığı araştırmalarında ortaya çıkarılan bazı yanıltıcı sonuçları bulunmaktadır. Bellek ile ilgili araştırmalar, yaşanmış bir olayın insan belleğinde nasıl edinildiğine (acquisition), akılda tutulduğuna (retention) ve geri getirildiğine (retrieval) yönelik analizleri içerir (bkz., Er, 2005; Loftus, 2000; Morton, Hammersley ve Bekerian, 1985).

Edinme aşamasında gözlemci, görsel çevrede bulunan çok sayıda bilgi arasından sadece küçük bir kısmını algılar ve hangi bilgiyi algılayacağı tamamen gözlemcinin kararına bağlıdır (Loftus, 2000). Bilginin belleğe kodlandığı edinme aşaması ile ilgili olarak çok yönlü çalışmalar yapılmıştır (bkz., Herriot, 1974). Olayın kişinin ne kadar uzağında gerçekleştiği, hangi ayrıntıların merkezi ya da çevresel kaldığı gibi algısal sınırlar içinde gerçekleşen bir olay, bazı faktörlere bağlı olarak belleğe kodlanır ya da saklanır. Kodlanan bazı bilgiler değişmeden

kalabilirken bazı bilgiler değişebilir. Kritik bir aşama olan akılda tutma aşaması boyunca tanık, olayla ilgili konuşmalar yapabilir tanık olduğu olaylarla ilgili başkalarının yaptığı konuşmaları duyabilir ya da olayla ilgili hikayeyi gazeteden okuyabilir. Akılda tutma aşamasında, görgü tanığının olay hakkında edindiği yeni bilgiler, tanığın belleğinde beklenmeyen ve güçlü değişmelere sebep olur (Er, Alpar ve Uçar, 2004; Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004; Loftus, 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a). Son olarak, bir olayın ardından, herhangi bir zamanda olayın tanığının olayla ilgili sorular sorulabilir. Bu durumda tanığın, yanıtlaması gereken sorular için olayla ilgili ayrıntıları, uzun süreli bellekte yeniden yaratması gerekir. Bu yeniden yaratma, hem orijinal deneyim sırasında edinilen bilgiyi hem de olayın ardından elde edilen bilgiyi temel alabilir. Diğer bir ifadeyle, hem edinme hem akılda tutma hem de bilgiyi geri getirme sırasında ortaya çıkacak yeniden yaratılmış bilginin doğruluğu açısından oldukça önemlidir (Conti, 1999; Frost, 2000; Haber ve Haber, 2000; Lampinen ve Schwartz, 2000; Lindsay ve Pozzulo, 1999; Loftus, 2000; Roediger, 1996; Roediger, Jacoby ve Mcdermott, 1996).

Adli olay ile adli olayın görüldüğü dava arasında geçen süre içerisinde olayın tanığı; medya, diğer tanıklar, avukatlar ve polis gibi pek çok kaynaktan gelen ek bilgi ile karşı karşıya kalır (Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004; Loftus, 1992; 1993; 2000; 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Sutherland ve Hayne, 2001a). Görgü tanığı belleğini ve teşhisini araştıran deneylerde, görgü tanıklarının oldukça sık bellek hataları ve yanlış teşhisler yaptığı gösterilmektedir. Ayrıca, gerçek suç olaylarına bakıldığında, görgü tanığı belleği

ve teşhislerinin bazı durumlarda haksız yere masum insanların hüküm giyme nedeni olarak gösterilmektedir (Ayers ve Reder, 1998; Conti, 1999; Eakin, Schreiber ve Sergeant-Marshall ve Frost, 2000; Haber ve Haber, 2000; Lampinen ve Schwartz, 2000; Lindsay ve Pozzulo, 1999; Loftus, 1992; 1993; 2000; 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Roediger, 1996; Roediger, Jacoby ve Mcdermott, 1996; Sutherland ve Hayne, 2001a; 2001b; 2003; Wells, 1993; Wells ve Bradfield, 1998).

Bellek araştırmalarında uzmanlar, bir tanığın gözlemlediği olaydan sonraki ilk bildirimini, bağımsız bellek (independent memory) olarak adlandırır. Görgü tanığının belleğindeki en tipik ve genel değişimler, gözlemciye o sırada bakış açısı içinde bulunmayan ya da o anda onun için önemli olmayan ve farkında olmadığı ayrıntılar hakkında sorular sorulduğunda ortaya çıkar.

Sorgucunun sorularını yanıtlamaya çalışan tanık, genellikle “olmuş olmalı” diye düşündüğü ayrıntıları da hikayesine ekler. Ancak tanığın “olmuş olmalı” diyerek eklediği ayrıntılar, tanığın bağımsız belleğinde bulunmamaktadır (Haber ve Haber, 2000). Bu ve benzeri şekilde bellek içeriğinde ortaya çıkan değişimlerin çoğu, farkında olunmaksızın meydana gelir (Haber ve Haber, 2000; Loftus, 2000; Loftus ve Ketcham, 1991). Tanıklar, bir olayı gözlemlediklerinde ve olaydan bir süre sonra, gördükleriyle bazı açılardan çelişen yeni bir bilgi öğrendiklerinde, gerçekte görmüş oldukları ile onlara daha sonradan söylenenler arasında uzlaşma sağlayabilirler (örn., Bond ve Smith; Gabbert, Memon ve Allan, 2003; Wright, Self ve Justice, 2000).

Görgü Tanıklığında Olay Sonrası Bilgi

Görgü tanıklığında en çok tartışılan konulardan biri, olay sonrası bilginin, görgü tanığı belleği üzerindeki etkisidir. Bir olaya ilişkin görgü tanığının, olay sonrası bilgi ile karşılaşması üç temel biçimde olur. Görgü tanığı; kendisine sorulan yönlendirmeli sorulardan etkilenebilir, olayı tekrar tekrar anlatmak durumunda kalabilir ve olayın detayları hakkında bir başkasından bilgi almış olabilir (Wright, Self ve Justice, 2000). Son zamanlarda elde edilen kanıtlar, yeni bir bilgiye maruz kalmak gibi olay sonrası deneyimlerin, orijinal olayla ilgili belleği etkilediğini göstermektedir (Loftus, 2000; Loftus ve Hoffman, 1998; Wright ve Loftus, 1998) Bu kanıtlar, görgü tanıklarına diğer insanlar tarafından bilgi verildiğinde, tanıkların olayla ilgili ifadelerinde değişikliklerin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Tanıklar çoğunlukla başkalarından yeni bir bilgi aldıklarının farkında değildirler ve ifadelerinin kendi orijinal gözlemleri olduğunu zannederler.

Diğer insanların ifadelerinin tanığın algısal ifadelerini (Bond ve Smith, 1996) ve olay sonrası bilginin görgü tanığının belleğini nasıl etkilediğine ilişkin (Ayers ve Reder, 1998; Eakin, Schreiber ve Sergents-Marshall, 2003; Loftus, 1992; Loftus, 2000; Loftus ve Ketcham, 1991) çok sayıda araştırma bulgusu vardır. Bu yeni bilgi içeriğine psikologlar, “olay sonrası bilgi” adını vermişlerdir. Tanıklar, olay sonrası bilgiye maruz kaldıklarında, artık bellekleri bağımsız değildir; yani, olayla ilgili ifadeleri sadece kendi gözlemleri değildir. Bellekleri, bozulmuştur, değişmiştir ve hatalı hale gelmiş olabilir (Ayers ve Reder, 1998; Er ve Alpar, 2004;

Loftus, 2000; Wright ve Loftus, 1998). Yeni bilgi doğru olabilir de olmayabilir de. Burada önemli olan, tanığın kendi gözlemediği ile başkasının kendisine anlattığı arasında bir ayırım yapamamasıdır.

Birçok görgü tanıklığı araştırmasında, adli bir olaya tanıklık eden insanların, olay sonrası gelişen birtakım etkilerle belleklerinde meydana gelen bozulmaların ortaya çıkarttığı bellek hataları ve teşhis hataları incelenir (Lindsay ve Pozzulo, 1999; Morton, Hammersley ve Bekerian, 1985). Elizabeth Loftus tarafından, var olmayan nesnelerin insanların hatıralarına nasıl aşılandığı ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan birinde (Loftus, 2000), üniversite öğrencilerine bir kaza filmi gösterilmiştir ve ardından da yanlış yönlendirmeli soru sorulmuştur. Katılımcıların bazılarına “Yol boyunca seyreden beyaz spor araba ambarın önünden geçerken hızı ne kadardı?” sorusu, diğer katılımcılara da “Yol boyunca seyreden beyaz spor arabasının hızı ne kadardı?” şeklinde bir kontrol sorusu sorulmuştur. Bir hafta sonra, tüm katılımcılara ambarı görüp görmedikleri sorulur. Aslında, katılımcılara gösterilen filmde bir ambar yoktur; ancak gerçekte varolmayan ambarın varlığını varsayan soruyu alan katılımcıların % 17’si ambarı gördüklerini iddia etmişlerdir. Buna karşın, kontrol sorusunu alan katılımcıların % 3’ünden azı ambarı hatırlamıştır. Burada, varolmayan bir nesneden söz edilmesi, varolmayan nesnenin görüldüğünün bildirilmesi olasılığını artırmıştır.

Soru biçimlerinin, görgü tanığı ifadelerinin doğruluğu üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar, bağımsız bellek bildirimlerinin,

sorgulamaya oranla daha genel ve kısa; fakat daha doğru olduğunu göstermiştir (Er, Alpar ve Uçar, 2005; Ibabe ve Sporer, 2004; Zaragoza ve ark., 2001). Ibabe ve Sporer'e (2004) göre, tanıklara yönlendirilmiş sorular sorulmadan önce bağımsız bellek bildirimlerinin alınması gerekir.

Er, Alpar ve Uçar (2005), soru türlerinin görgü tanığının bellek hataları üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarında, tanık olunan olay sonrasında bağımsız bildirimleri alınmış tanıklara, bir ara faaliyet aşamasından sonra yöneltilen nötr, doğru varsayımlı ve hatalı varsayımlı (tuzak) soruların, tanıkların daha sonraki bildirimlerini etkilediğini göstermişlerdir. Bu çalışmada, ilk önce bağımsız olay bildirimleri alınan ve ardından birtakım varsayımların bulunduğu soruların sorulduğu tanıkların, son olay bildirimlerinde raporlarını kendilerine daha önce sorulan sorular çerçevesinde ve sorulardaki varsayımların etkisi altında yazdıkları görülmüştür. Bir tanığın bir olayla ilgili bağımsız anı bildirimini, normal olarak tanığın gözlemlemiş olduğu olayla ilgili olarak anlatabileceklerinin en doğrusudur (Er, Alpar, Uçar, 2005). Bir bellek bildiriminin bağımsız olması için, ilk olarak, tanık ne olduğu konusunda hiç kimseyle konuşmamış ve hiç kimseyi dinlememiş olmalıdır. İkincisi, tanığın olayı ilk betimleyişi olmalıdır. Üçüncüsü, tanık, olayı yönlendirici sorular olmaksızın anlatmalıdır.

Görgü Tanıklığında Kaynak İzleme

İnsanların, belleklerinden geri çağırabildikleri anılarını ya da bilgilerini hangi kaynaktan edinmiş olduklarını söyleyebilmeleri oldukça önemlidir. Bir

olaya tanık olmuş ya da bir bilgi öğrenmiş kimsenin, bilginin kaynağını söyleyebilmesi kaynak izleme yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılır (Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004; Higham, 1998; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Kaynak izlemede yapılan hatalar, bir olayla ilişkin anıları etkiler ve buna bağlı olarak da anıya ilişkin bilginin ve inancın ifade ediliş biçimini değiştirir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Johnson, Hashtroudi ve Lindsay (1993), kaynak izleme için bir model geliştirmişlerdir. Daha önceki araştırmalarında gerçekliği izleme adını verdikleri modeli, kaynak izleme modeli ile genişletmişlerdir. Buna göre; gerçekliği izleme, içsel olarak genellenmiş bilgi ile dışarıdan yönetilen bir bilgiyi ayırt etmektir. Johnson, Hashtroudi ve Lindsay (1993) buna ek olarak kaynak izleme yaklaşımında, dışarıdan gelen bilgileri ve içsel bilgileri birbirinden ayırt etme konusuna değinmiştir. Buna göre dışsal kaynak izleme, bir kimsenin A kişisi ile B kişisinin söylediklerini; içsel kaynak izleme ise, bir kimsenin düşünmüş oldukları ile başkalarına söylemiş olduklarını birbirinden ayırt edebilmesidir. Kaynak izleme, yargı süreçlerine bağlı bellek özellikleri üzerinde temellenmiştir. Buna göre; bir olay belleği oluşurken, algısal bilginin, bağlamsal bilginin, anlamsal ayrıntıların, duyuşsal bilginin ve bilişsel işlemlerin kayıtlarının da tutulması önemlidir. Çoğu kaynak izleme kararları, çabucak ve üzerinde fazla düşünmeden, aktif durumdaki anının niceliksel özellikleri temelinde verilir. Dolayısıyla, insanlar çoğu zaman anılarının kaynağına farkında oldukları bir karar verme sürecini kullanarak değil, o anıları hatırladıkları sırada karar verirler. Ancak bazen, kaynak izleme kararı daha stratejik süreçler kullanılarak verilir.

Stratejik bir kaynak izleme kararı verilirken, yavaş ve temkinli olunur; dahası, hatırlanan bilgiler için sebep sonuç ilişkileri mantıksal bir düzeyde kurulur. Bu iki tür kaynak izleme karar süreçlerinden birincisi otomatik, ikincisi ise kontrollü süreçlerdir. Kaynak izleme kararında, otomatik süreçlerin ve kontrollü süreçlerin her ikisi de ön yargılardan, varsayımlardan ve amaçlardan etkilenebilir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Kaynak izleme modelinin kullanıldığı görgü tanığı belleği araştırmalarının sonucunda ortaya çıkan genel görüş, görgü tanıklarının sıklıkla kendilerine sorulan kritik sorularda kaynak hatası yaptıkları ve hatırladıkları bilgilerden hangisinin hangi kaynaktan geldiğini belirtmede zorlandıkları yönündedir (Er, Alpar ve Uçar, 2004; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004; Higham, 1998; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı; adli bir olaya tanık olmuş kimselerin, belleklerindeki orijinal olay bilgisi ile kendilerine sonradan söylenenler arasında ayırım yapıp yapamayacaklarının farklı koşullar altında ve tuzak sorulardan oluşmuş geri çağırma testi ile incelenmesidir. Er, Alpar ve Uçar'ın (2005) farklı koşullarda görgü tanıklarının bellek hatalarını incelemeye yönelik yürüttükleri araştırma projelerinden biri, bu çalışmada ele alınmıştır. Projede yürütülen tüm araştırmalarda aynı olay slaytları kullanılmış ve slaytların izlenmesinden sonraki evreler ise araştırma hipotezlerine göre değişimlenmiştir. Bu makalede ele alınan deney, projenin son adımı olan araştırmadır ve uygulanan testler atıfta

bulunulan çalışmayla (Er, Alpar ve Uçar, 2005) benzerlik göstermektedir. Belirtilen araştırmada, katılımcılardan olay sonrası slaytların izlenmesinden sonra bağımsız bellek bildirimleri alınmış ve ardından hatalı yönlendirmeli, doğru yönlendirmeli ve nötr (yönlendirmenin olmadığı) geri çağırma testini yanıtlamaları istenmiştir. Testlerin yanıtlanmasının ardından ise katılımcılardan test sonrası bellek bildirimleri alınmıştır.

Mevcut araştırmada ise katılımcılar, olay sonrası hatalı, doğru ve genel bilgiyi olay sonrası slaytların izlenmesinden hemen sonra verilen olay raporundan edinmişlerdir ve ardından hatalı yönlendirmenin yapıldığı bir geri çağırma testini yanıtlamışlardır. Deneyde, araştırmanın amacına uygun olarak, adli bir olay görüntüsünün slaytlar aracılığı ile gösterildiği katılımcıların üçte birine olay hakkında doğru bilgi, üçte birine olay hakkında hatalı bilgi, kalan üçte birine ise olay hakkında genellenmiş bilgi olay sonrası hikayenin okutulması ile verilmiştir. Olay sonrası bilgi verilen katılımcıların bellekleri, tuzak sorulardan oluşmuş bir geri çağırma testi ile ölçülmüştür; ardından da geri çağırma testinde verdikleri yanıtları kaynak izleme yaklaşımına göre değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca katılımcılar, yanıtları için gösterdikleri kaynağın doğru kaynak olduğundan ne kadar emin olduklarını da belirtmişlerdir. Görgü tanıklarının olayla ilgili ilk bilgileri, orijinal olayın algılanması evresinde toplanır; ikinci bilgi ise gerçek bilgiden sonra gelen yeni bilgidir. Zamanla bu iki kaynaktan gelen bilgiler bir şekilde birleşir ve hangi detayın hangi kaynaktan geldiğini söylemek giderek zorlaşır (Loftus, 2000; Roediger, Jacoby ve McDermott, 1996). Diğer yandan, görgü tanıklarının tanık

oldukları olayla ilgili bellekleri, kendilerine sonradan sorulan yönlendirmeli soruların etkisi altında yeniden yapılabilmektedir.

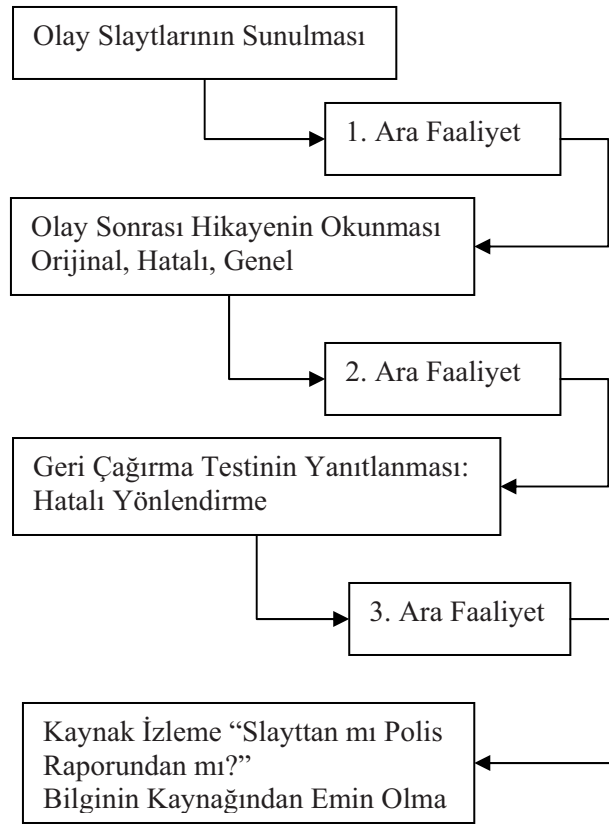
Bu nedenle çalışmada katılımcılara, tanıklık edilen olaya ilişkin kritik maddeler açısından değişimlenmiş, “doğru, hatalı veya genel” olay sonrası hikayeler okutulmuştur. Ardından tuzak soruların bulunduğu bir hatırlama testi ile katılımcıların bellekleri test edilmiştir. Katılımcılar daha sonra hatırlama testinde verdikleri yanıtları polis raporundan mı, yoksa slaytlardan mı hatırlıyor olduklarını değerlendirdikleri bir kaynak izleme yapmışlardır ve kaynaktan emin olma

derecelerini rapor etmişlerdir. Şekil 1’de araştırmada uygulanan işlemlerin akış şeması gösterilmiştir.

Yöntem

Örnekleme

Araştırmaya, Ankara Üniversitesi’nin çeşitli bölümlerinde okuyan toplam 84 (48 Kadın, 36 Erkek) (yaş ortalaması = 21.93, standart kayma = 2.72) üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılar, 5-6 kişilik gruplar halinde, deneyin koşullarına seçkisiz olarak atanmıştır.

Şekil 1.
Deneyin Akış Şeması

Deney Deseni

Araştırmada ele alınan bağımsız değişken, katılımcılara olay slaytlarının sunulmasından sonra verilen hikaye türüdür (orijinal, hatalı, genel). Ardından katılımcıların tamamı tuzak sorularla hazırlanmış hatırlama testini yanıtlamışlardır. Yanlış yönlendirmeli hatırlama testinden sonra verdikleri yanıtlar için kaynak izleme kararı vermişler ve bu kararlarından ne kadar emin olduklarını Likert tipi bir ölçekte 1-7 arasında puan vererek göstermişlerdir.

Deney Araç ve Gereçleri

Deney, çalışma ve test etme evrelerinden oluşmuştur. Deneyde uygulama kolaylığı açısından, çalışma ve test etme evrelerinde kullanılan uygulama araçları bir kitapçıkta toplanmıştır.

Çalışma evresinde üç araç yer almaktadır. Bunlar, olay slaytları (event slides), olay sonrası hikaye (postevent narrative) ve ara faaliyet görevidir (filler task). Katılımcılara, önce olay slaytları sunulmuştur. Olay slaytlarının sunumundan sonra, kitapçıkları dağıtılmıştır ve kitapçıktaki her aşamada katılımcılar arasında birlikte geçişin sağlanması için kontrollü uyarılar yapılarak çalışma yürütülmüştür. Katılımcılar kitapçıklarını aldıktan sonra kitapçık kapağındaki demografik bilgileri doldurmuşlardır. Kitapçıkların ilk sayfasındaki birinci ara faaliyet görevini tamamladıktan sonra katılımcılar, ikinci sayfada uygulamayı aynı anda yürütmeleri amacıyla hazırlanmış uyarı sayfalarından biri ile karşılaşmışlardır (“Sayfayı açmak için lütfen uygulamacının talimatını bekleyiniz”).

Gruptaki her katılımcının ara faaliyet aşamasını tamamlamasından sonra katılımcılar, bir sonraki sayfada yer alan atandığı deney koşuluna uygun olay sonrası hikayelerden birini okumuşlardır. Katılımcılara hikayeyi sadece bir kez okumaları ve sayfayı çevirmeleri sözel olarak iletilmiştir. Olay sorası hikaye sayfasından sonraki sayfada, yine birlikte geçişin sağlanması amacıyla hazırlanmış bir öncekiyle aynı uyarı metni yer almıştır. Hikayenin tüm katılımcılar tarafından bir kez okunduğundan emin olunduktan sonra sayfayı çevirmeleri ve devam etmeleri söylenmiştir. Devam eden sayfada katılımcılar, ikinci ara faaliyet görevini tamamlamışlardır. Bu görevin bulunduğu sayfanın ardından katılımcılar yine bir uyarı metni ile karşılaşmışlardır. Tüm katılımcıların uyarı metninin bulunduğu sayfaya geçtiğinden emin olunduktan sonra sayfayı çevirmeleri ve devam etmeleri söylenmiştir. Böylece kitapçıklardaki test etme evresine bütün katılımcılarla birlikte geçilmiştir.

Araştırma malzemesi olarak bir özel televizyon kanalının arşivinden seçilen güvenlik kamerası ile kayda alınmış bir adli vaka görüntüsü kullanılmıştır (bkz., Er, Alpar ve Uçar, 2005). VHS bant kaydından dijital ortama aktarılan görüntüler, ardışık 74 renkli slayt haline getirilmiştir. Elde edilen slaytlar, Adobe Photoshop (7.0) programı ile temizleme işlemine tabi tutulduktan sonra olay örüntüsünü en iyi yansıtabilecek biçimde elenmiş ve son aşamada 50 adete indirilmiştir. Deneylerin çalışma evresinde kullanılan olay slaytları; giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin yer aldığı, dört genç kızın işbirliği ile bir kuyumcуда gerçekleştirdikleri bir hırsızlık olayını ele almaktadır. Slaytlar

tek tek incelenerek, başlangıçta 15 kritik madde belirlenmiştir. Bu kritik maddeler daha sonra deney koşullarına uygun olarak 6 maddeye indirilmiştir.

Çalışma evresinde kullanılan olay slaytları incelenerek olayın bir polis raporu biçiminde anlatıldığı orijinal olay sonrası bir hikaye hazırlanmıştır. Orijinal olay sonrası hikaye, deney koşullarında kullanılmak üzere kritik maddeler aracılığı ile değişimlenmiştir ve orijinal, hatalı ve genel bilgi içeren hikayeler hazırlanmıştır. Orijinal hikayede, katılımcılara gösterilen slaytlarla birebir uyuşacak şekilde, küçük bir kız çocuğunun kuyumcudaya yaptığı hırsızlık olayı anlatılmaktadır (“...Küçük kız dükkanın içinde dolaştıktan sonra giriş kapısı tarafındaki tezgaha geri döner, etrafa bakınır, yavaşça eğilir, çantasını yere bırakır, eğilmiş halde tezgah arkasına geçer, ilerler. ...Küçük kız açık vitrine yaklaşır, kafasını vitrinden içeri uzatır, vitrinden aldıklarıyla beraber tezgahın başına eğilmiş olarak geri döner, elindekileri çantasına koyar, doğrulur, kapıdan çıkar”). Hatalı hikayede, slayttakinden farklı olarak, kız çocuğunun vitrin yerine tezgahtan gizlice yüzük tablasını alışı ve çantasına koyuşu anlatılmaktadır (“...*Küçük kız dükkanın içinde dolaştıktan sonra giriş kapısı tarafındaki tezgaha geri döner, etrafa bakınır, yavaşça eğilir, çantasını yere bırakır, eğilmiş halde tezgah arkasına geçer, ilerler. ...Küçük kız tezgahtan aldığı yüzük tablasıyla beraber tezgahın başına eğilmiş olarak geri döner, elindekileri çantasına koyar, doğrulur, kapıdan çıkar*”). Genel (nötr) hikayede ise kız çocuğunun neyi nereden aldığı belirtilmez. Sadece genel olarak gizlice bir şeyler aldığı söylenir (“...*Küçük kız dükkanın içinde dolaştıktan sonra giriş kapısı tarafındaki tezgaha geri döner, etrafa bakınır,*

yavaşça eğilir, çantasını yere bırakır, eğilmiş halde tezgah arkasına geçer, ilerler. ...Küçük kız oradan aldıklarıyla beraber tezgahın başına eğilmiş olarak geri döner, elindekileri çantasına koyar, doğrulur, kapıdan çıkar”).

Araştırmada üç ara faaliyet aşaması bulunmaktadır. Bunlar, (1) çalışma evresinde katılımcıların izledikleri olay slaytları ile olay sonrası hikayenin okunması arasında, (2) olay sonrası hikaye ile test etme evresindeki geri çağırma testi arasında, (3) geri çağırma testi ile kaynak izleme kararlarının verilmesi arasında kullanılmıştır. Bunlar, diğer bellek araştırmalarında kullanıldığı gibi, katılımcıları meşgul etme amacıyla oluşturulan ve doğrudan araştırmayla ilgili olmayan dolgu görevleridir. Dolgu görevleri, katılımcıların bellek performansı üzerinde karıştırıcı etki yapmaması beklenen görevlerdir. Örneğin, 1. ara faaliyette katılımcılar, olay slaytlarını izledikten sonra her rakam için bir sembolün [1 = (←), 2 = (→), 3 = (↑), 4 = (↓), 5 = (↖), 6 = (↗), 7 = (↙), 8 = (↘), 9 = (↻)] verildiği görevde, semboller aracılığı ile işlem yapılmasını gerektiren 15 basit problem [(←) x (↙) + (↻) = ?] çözmüşlerdir.

İkinci ara faaliyette katılımcılar olay sonrası hikayenin okunmasından sonra, farklı renklere boyanmış 15 top resmini ikişerli olarak eşleştirmişler ve dışarıda kalan farklı topu işaretlemişlerdir. Üçüncü ara faaliyette, katılımcılar, geri çağırma testi ile kaynak izleme kararlarının verilmesi arasında küplerden oluşmuş bir piramitte bazı küplerin içinde yazılı sayıları verilen kurala göre toplayarak her küp içindeki sayıyı bulmalarını gerektiren bir bulmaca çözmüşlerdir. Test etme evresi, her katılımcının aynı sıra ile katıldığı iki testten oluşmaktadır. İlk test,

tuzak soruların bulunduğu bir geri çağırma testidir. Bu testte, deneyin koşuluna uygun olarak hazırlanmış olay sonrası hikayede yer alan kritik maddelerin konu edildiği tuzak sorular katılımcılara açık uçlu olarak yöneltilmektedir. İkinci test, katılımcılardan birinci testte (geri çağırma testi) kritik maddeler için verdikleri yanıtları hangi kaynaktan -slaytlardan mı yoksa polis raporundan mı hatırladıklarını değerlendirmelerinin istendiği kaynak izleme yaklaşımına göre hazırlanmış bir karar testidir.

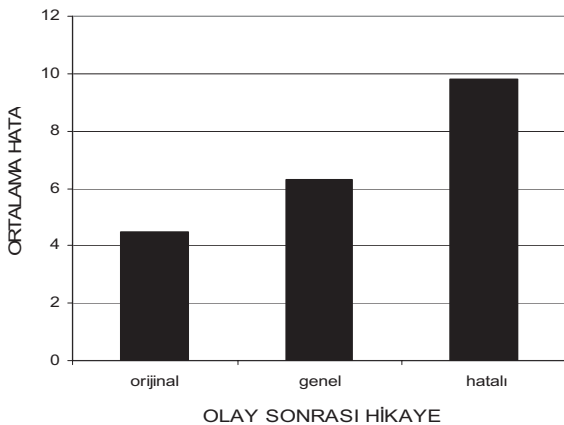
İşlem

Uygulamalar 5-6 kişilik küçük gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Elli adet renkli olay slaydı, bir Philips projektör aracılığı ile 5'er saniye ekranda kalacak şekilde katılımcılara sunulmuştur. Slaytların izlenmesinden sonraki tüm uygulamalar, yukarıda içerikleri belirtilen kitapçıklar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kitapçıkta her bölüme, uygulamacının yönergesiyle birlikte geçilmiş

ve uygulamalar ortalama 50 (slaytların sunumu yaklaşık 4; 1. ara faaliyet 10; olay sonrası hikayelerin okunması 5; 2. ara faaliyet 8; geri çağırma testi 10; 3. ara faaliyet 5; kaynak izleme ve güven kararları 8) dakika sürmüştür.

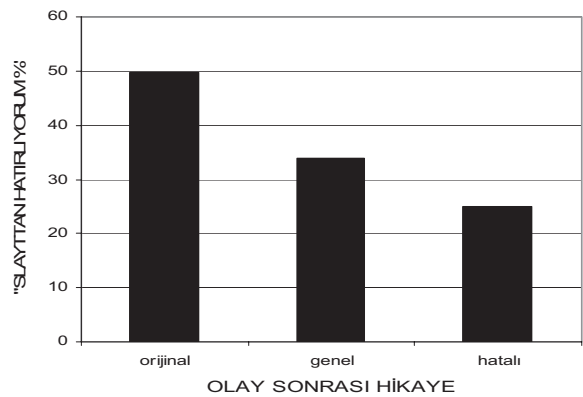
Bulgular

Yukarıda da belirtildiği gibi, katılımcılar olay sonrası üç farklı hikayeden birini (genel, hatalı, orijinal) okumuşlar ve ardından tuzak soruların bulunduğu hatalı yönlendirmeli bir geri çağırma testini yanıtlamışlardır. Geri çağırma testinden alınan puanlar, hata puanları üzerinden analiz edilmiştir. Şekil 2'de de görüldüğü gibi analiz sonucunda, olay sonrası hikaye temel etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{2,82} = 115.13, p < .001, \eta^2 = .34$). Tukey testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, olay sonrası hatalı bilgi alan grupta hata ortalaması, olay sonrası genel bilgi alan gruptaki hata ortalamasından ve olay sonrası genel bilgi alan gruptaki hata ortalaması, olay sonrası doğru bilgi alan gruptaki hata ortalamasından yüksektir ($p < .01$).

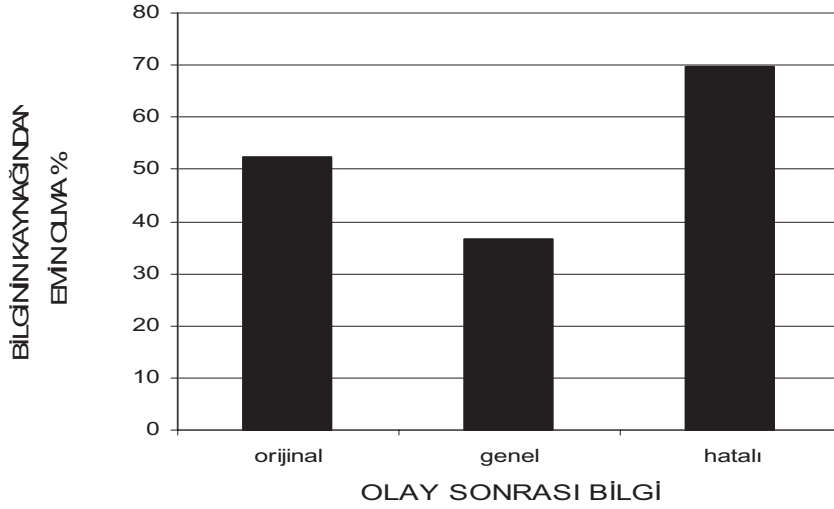
Şekil 2.

Olay Sonrası Hikayenin Geri Çağırma Testi Üzerindeki Temel Etkisi

Şekil 3.

Olay Sonrası Hikayenin "Slayttan Hatırlıyorum" Kararı Üzerindeki Temel Etkisi

Şekil 4.

Olay Sonrası Hikayenin Bilginin Kaynağından Emin Olma Derecesi Üzerindeki Temel Etkisi

Kaynak izleme sonuçları katılımcıların “slayt” kararları için değerlendirilmiştir. Olay sonrası hikaye temel etkisi “slayttan hatırlıyorum” kararlarının yüzdeleri karşılaştırıldığında anlamlı bulunmuştur ($F_{1,82} = 9.18, p < .001, \eta^2 = .087$). Tukey testi sonuçlarına göre, Şekil 3’de görüldüğü gibi olay sonrası doğru hikaye alan grupta “slayttan hatırlıyorum” karar yüzdesi (% 49.71), olay sonrası genel hikaye alan gruptaki “slayttan hatırlıyorum” karar yüzdesinden (% 33.98) ve olay sonrası hatalı hikaye alan gruptaki “slayttan hatırlıyorum” karar yüzdesinden (% 25) yüksektir (sırasıyla, $p < .01, p < .05$).

Katılımcıların kaynak izleme testinde verdikleri yanıtlar için emin olma dereceleri açısından yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, olay sonrası hikaye temel etkisi anlamlı bulunmuştur ($F_{2,82} = 35.86, p < .001, \eta^2 = .17$). Tukey testi sonuçlarına göre, Şekil 4’te görüldüğü gibi olay sonrası hatalı hikaye alan grubun (% 69.84) emin olma derecesi, olay sonrası orijinal hikaye

alan gruptan (% 52.26) ve olay sonrası genel bilgi alan gruptan (% 36.57) daha yüksektir ($p < .01$).

Tartışma

Bellek araştırmaları tarihi boyunca belleğin kırılğan yönlerinin ortaya konması, bellek yanılsamaları ve belleğe anı aşılama temalarını işleyen romanları ve filmleri beraberinde getirmiştir. Belleğin gizemli yönleri, Agatha Christie’nin Freudiyen yaklaşımıyla polisiye romanlara, belleğe Ay’da yapılan tatil anılarının aşılandığı Arnold Schwarzenegger’in rol aldığı *Total Recall* (Türkiye’deki yayın ismi *Gerçeğe Çağrı*), uzun süreli belleğini oluşturamayan bir adamın nasıl seri bir katile dönüştüğünü anlatan *Memento* (Türkiye’deki yayın ismi *Akl Defteri*) ve birbirleri ile ilgili anılarını silmek için bir şirkete başvuran iki kişiyi anlatan *Eternal Sunshine of Spotless Mind* (Türkiye’deki yayın ismi *Sil Baştan*) gibi filmlere ve diğer pek çok yapıma konu

olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında belleğin güvenilir olup olmadığını tartışan bilim insanlarının yaptığı çalışmalar günümüzde yankılarını bulmuştur ve belleğin kırılğan ve hatalara açık bu yönünün, laboratuvar, klinikte ve günlük yaşam içinde sıklıkla incelenen bir konu haline dönüşmesini ve beraberinde yasal sistemde de yerini bulmasını sağlamıştır.

Adli olaylar meydana geldiğinde, olay yeri inceleme birimlerinin ilgisi dışında kalan diğer bir kanıt da, olayı gözlemlemiş görgü tanıklarının bellekleridir. Bilindiği gibi belleğin hatalı yönleri vardır ve bu görgü tanıkları için de geçerlidir. Görgü tanıklarının adli bir olayı gözlemledikleri sırada olayla ilgili ya da tanıkla ilgili bazı faktörlerin devreye girebileceğinden ve olayın bazı ayrıntılarının algılanmasında eksikliklerin olabileceğinden söz etmek mümkündür. Bunların dışında son zamanlarda elde edilen kanıtlar, görgü tanıklarının belleklerinin sadece olayla ilgili ya da tanığın kendisi ile ilgili faktörlerden etkilenmediğini, aynı zamanda olay sonrasında edinilen olayla ilgili yeni bilgiler ve olay hakkında sorulan sorulardan da etkilendiğini göstermektedir (Chandler, Gargano ve Holt, 2001; Dillon, 1991; Er, Alpar ve Uçar, 2005; Frost, 2000; Hafstad, Menon ve Logie, 2004; Loftus, 2000).

Çoğu adli olayda, olaya ilişkin fiziksel kanıtların yetersiz olması ya da doğru toplanamaması durumunda, görgü tanıklarının ifadeleri tek kanıttır ve görgü tanığının ifadesinin, olay sonrasında değişmiş ya da hatalı olarak yeniden yapılmış olması durumunda ise adli hatalara neden olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, görgü tanığının bağımsız bellek bildiriminde bile

kendi psikolojik bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Böylesi bir durumda, bir olay bildiriminin -örneğin, soyguncuların kimliğini saptamak isteyen polis için- çok az yardımı olacaktır. Tanığın, olayı kendi psikolojik bakış açısı ile anlatmasıyla, fiziksel gerçeklik açısından hataların, çarpıtmaların olduğu bir tanık ifadesi ortaya çıkacaktır.

Adli olay ile bu adli olayın görüldüğü dava arasında geçen süre içerisinde olayın tanığı; medya, diğer tanıklar, avukatlar ve polis gibi pek çok kaynaktan gelen ek bilgi ile karşı karşıya kalır (Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004; Loftus, 1992; 1993; 2000; 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Sutherland ve Hayne, 2001a). Bir görgü tanığı, adli olayı algılamasından ve edindiği bilgiyi belleğine kodlamasından sonra, içine girdiği süreçte pek çok durumla karşılaşabilir. Tüm bunları elimine etmek veya olası etkilerini görmek gerçek bir adli vakada pek mümkün değildir. Deneysel olarak görgü tanıklarının karşılaşabilecekleri değişik koşulların değişimlendiği kontrollü araştırmalarla olası etki faktörlerini ortaya çıkarmak gerekir. Bu araştırmada da, daha önce yöntem bölümünde de belirtildiği gibi, katılımcılar bir kuyumcudaki gerçekleşen hırsızlık olayını izlemişlerdir ve sonrasında deneyin koşullarına alınmışlardır. Ardından bir dizi tuzak soru ile bellekleri test edilmiştir. Bilindiği gibi görgü tanıkları, bir olaya tanık olduktan sonra “olay sonrası bilgi” adını verdiğimiz yeni bilgilerle karşılaşılır. Bu bilgilerin içerikleri doğru ya da hatalı olabilir. Buna bağlı olarak mevcut çalışmada katılımcılar, olay slaytlarından sonra olay sonrası doğru, hatalı ve genel bilgi içeren polis raporlarını okumuşlardır. Doğru bilgi alan katılımcıların olay sonrasında aldıkları

bilgi ile tanık oldukları olayla ilgili anılarının güçlenmesi ve bilgiye erişimlerinin artması; hatalı bilgi alan katılımcıların olay sonrasında aldıkları bilgi ile tanık oldukları olayla ilgili anılarının zayıflaması ya da yeni, hatalı bilgilerin eklenmesi ve orijinal olaydaki bilgi ile yer değiştirmesi; genel bilgi alan katılımcıların olay sonrasında aldıkları bilgi ile belleklerinde herhangi bir değişimin olmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcılar belleklerdeki bu yeni bilgilerle tuzak soruların bulunduğu bir geri çağırma testine alınmışlardır. Bu tuzak sorular, Dillon'un (1991) ele aldığı gibi, gerçekte olmayan bir durumun baştan varsayılarak sorunun içene yerleştirilmesiyle hazırlanmıştır. Loftus ve Zanni'nin (1975) araştırmasında olduğu gibi, görgü tanıklarına belleklerinde var olmayan bir konu ile ilgili sorular sorarak onların belleklerini etkilemek mümkündür. Olayın hemen ardından polis tarafından ifadeleri alındığında ise, tanıkların olay bildirimlerinin doğruluğu ve tamlığı artacaktır. Ancak polis sorgulamalarında da bellek hatalarına neden olabilecek çeşitli faktörler vardır. Polis sorgulamalarında, tanıklara yöneltilen soruların, tanığın belleğini etkileyecek hatalı varsayımlar (tuzaklar) içermemesi gerekir. Yazarların mevcut deney ile ortak yönleri bulunan ve araştırmanın amacıyla da bahsedilen görgü tanıklarının bellek hatalarını inceledikleri önceki araştırmalarında (bkz., Er, Alpar ve Uçar, 2005), katılımcıların slaytlarda gösterilen hırsızlık olayının tanıkları olmalarının hemen ardından bellek bildirimleri alınmıştır; sonrasında ise katılımcılar, hatalı yönlendiren, doğru yönlendiren ve nötr soruların bulunduğu geri çağırma ve tanıma testlerinden birini yanıtlamışlardır. Testlerden birinin yanıtlanmasının ardından, katılımcılardan ikinci kez bellek bildirimleri alınmıştır.

Deneyde elde edilen bulgular, katılımcıların ikinci bellek bildirimlerinin kendilerine sorulan sorular çerçevesinde değiştiğine, yanlış yönlendiren soruların bulunduğu geri çağırma ve tanıma testlerini yanıtlayanların ikinci bellek bildirimlerinin doğruluğunun azaldığına, doğru yönlendiren soruların bulunduğu geri çağırma ve tanıma testlerini yanıtlayanların ikinci bellek bildirimlerinin doğruluğunun arttığına, nötr sorulardan oluşan geri çağırma ve tanıma testlerini yanıtlayanların ikinci bellek bildirimlerinin doğruluk açısından değişmediğine, ancak kendilerine sorulan sorular açısından yeniden şekillendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, görgü tanıklarının olayın hemen ardından, yönlendirici herhangi bir soru yöneltmeden alınan ifadelerinin doğruluğunun artacağı; öncesinde ise, nötr soruların yöneltilmesinin de tanıktan elde edilecek bilgilerin tamlığını artıracığı söylenebilir. Mevcut çalışmada anlatılan deneyde, yukarıda anlatılan Er, Alpar ve Uçar'ın (2005) deneyinden farklı olarak katılımcılar hatalı, doğru ve nötr olay sonrası bilgi ile geri çağırma testi öncesi karşılaşmıştır. Ancak katılımcılara uygulanan geri çağırma testi, her koşuldaki katılımcılar için hatalı yönlendiren sorulardan oluşmuştur.

Bu araştırmanın bulgularına bakıldığında, olay sonrasında doğru bilgi alan grubun, olay sonrası genel bilgi alan ve olay sonrası hatalı bilgi alan gruba göre daha az hata yaptığı ve gruplar arasındaki farkın da anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer yandan, doğru olay sonrası hikaye alan grubun da, hatalı varsayımların bulunduğu tuzak sorulardan etkilendiği görülmüştür. Er, Alpar ve Uçar'ın (2005) çalışmasında, bağımsız bellek bildirimleri alınan görgü tanıklarından doğru yönlendirmeli soruların sorulduğu

test koşulunda bulunanların, sonraki bellek bildirimlerini sorular çerçevesinde yeniden yapılandırdıkları ve buna karşın verdikleri ifadelerden çok emin oldukları bulunmuştur. Bulgular kaynak izleme açısından incelendiğinde, kendilerine verilen bilgi doğru da olsa görgü tanıklarının, kişisel gözlemleri ile kendilerine daha sonradan söylenenler arasında ayırım yapamadıkları görülmektedir. Yeni edindikleri bilgi ile belleklerini yeniden yapılandırmalarından kaynaklanan bu durum bile, tek başına görgü tanıklığında hatalı belleğin tehlikesine işaret etmektedir. Bulgular Loftus ve Zanni'nin (1975) tuzak sorular kullandıkları araştırmayı hatırlatsa da, buradaki temel fark olay sonrası doğru bilgi erişimi artırılmış deneysel bir koşulun bulunmasıdır ve bu koşulda bulunan katılımcılar da kendilerine sorulan tuzak sorulardan etkilenmişlerdir. Benzer şekilde, Eakin, Schreiber ve Sergeant-Marshall'ın (2003) doğru bilgi erişiminin artırıldığı araştırmalarında da, katılımcılara sorulan nötr sorulara rağmen hatalı yanıtların ortaya çıktığı görülmüştür. Diğer yandan, olay sonrası hatalı bilgi alan grup, tuzak soruların sorulduğu geri çağırma testinde en fazla hatayı yapmıştır.

Bilişsel psikoloji içinde yürütülen bellek hataları kapsamında dikkatleri en çok üzerine çeken konu, bir olaya tanık olmuş bir kimseye verilen yanlış bilginin bozucu ya da silici etkisidir. Görgü tanığı belleği araştırmalarında olay sonrası hatalı bilginin silici veya bozucu etkileri birçok araştırmada gösterilmiştir (Belli, 1989; Chandler, 1991; Chandler, Gargano ve Holt, 2001; Lindsay, 1990; McCloskey ve Zaragoza, 1985). Elde edilen kanıtlar, beraberinde yeni soruları da getirmektedir. Bunlardan biri de şudur: İnsanlar, kendilerinden istenen bazı

ayrıntıların orijinal olayla ilgili olduğunu, nasıl ve ne zaman hatırlarlar? Bu ve benzeri sorular, kaynak izleme (source monitoring) yaklaşımı çerçevesinde açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Çoğu kez araştırmalar göstermektedir ki, katılımcılar, kendilerine olay sonrası hatalı bilgi verildiğinde, belleklerinin kaynağı konusunda karışıklık yaşamaktadırlar (Hakkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993; Roediger, Jacoby ve Mcdermott, 1996). Bu durum bizim araştırmamızda da doğrulanmaktadır.

Bulgularda yer aldığı gibi, araştırmamızda, olay sonrası hatalı bilgi alan grupta, verdikleri yanıtları slayttan mı yoksa polis raporundan mı hatırladıkları sorulduğunda katılımcıların % 25'i slayttan hatırladıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, görgü tanıklarının gerçekte hiç tanık olmadıkları bir ayrıntıyı hatırlayabileceklerine ve bu ayrıntıyla ilgili anılarına zihinsel olarak geri dönebileceklerine dikkat çekmektedir (Lindsay ve Kelley, 1996; Rajaram, 1993). Görgü tanıklarının belleklerindeki bilginin kaynağını gösterebilmeleri çok önemlidir. Bir görgü tanığının, gerçekte gözlemediği ile kendisine daha sonradan söylenenler arasında ayırım yapamaması, hangi bilginin hangi kaynaktan geldiğini söyleyememesi, bu bilgiler doğru da olsa hatalı da olsa adaleti yanıltıcı olacaktır (Henkel ve Coffman, 2004; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Higham, 1998; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Kaynak izlemede yapılan hatalar, bir olaya ilişkin anıları etkiler ve buna bağlı olarak da anıya ilişkin bilginin ve inancın ifade ediliş biçimini değiştirir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Kaynak izleme modelinin kullanıldığı görgü tanığı belleği araştırmalarının sonucunda ortaya

çıkan genel görüş, görgü tanıklarının sıklıkla, kendilerine sorulan kritik sorularda kaynak hatası yaptıkları ve hatırladıkları bilgilerden hangisinin hangi kaynaktan geldiğini belirtmede zorlandıkları yönündedir (Er, Alpar ve Uçar, 2004; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004; Higham, 1998; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993). Kaynak izleme yaklaşımında, katılımcılar yanıtlarını kaynak göstererek değerlendirirler. Hangi bilginin hangi kaynaktan geldiğini katılımcının kendisinin değerlendirebilmesi, olay sonrası bilginin etkilerinin anlaşılmasında yardımcı olabilir.

Görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntılar için kaynak izleme yapmaları, olayın kritik ayrıntılarını yeniden yapılandırdıkları ve olay anına zihinsel olarak geri dönebildikleri anlamına gelir ki, bu da verdikleri ifadelerin doğruluğuna inanmalarına ve ifadelerinde adaleti ikna edici olmalarına neden olabilir. Bu nedenle, deneyde katılımcılardan, geri çağırma testinde verdikleri yanıtlar için kaynak izleme değerlendirmesi yaptıktan sonra gösterdikleri kaynaktan ne kadar emin olduklarını da Likert tipi bir ölçekte 1-7 puan arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Ancak ortaya ilginç bir durum çıkmıştır. Olay sonrası hatalı bilgi alan gruptaki katılımcıların, olay sonrası hatalı bilgi almayan katılımcılara göre yaptıkları kaynak izlemeden daha çok emin oldukları görülmüştür. Hatalı olay sonrası bilgi alan gruptaki katılımcıların bilgilerinin kaynağından emin olma dereceleri (% 69.84), diğer koşullarda bulunan görgü tanıklarının emin olma derecelerinden daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle, olay sonrası hatalı bilgi koşulunda yer alan grup, hatalı polis raporundan öğrendikleri bilgilerle verdikleri

hatalı yanıtları, tanık oldukları olaydan hatırladıklarını ve bundan çok emin olduklarını belirtmişlerdir. Morton, Hammersley ve Bekerian'ın (1985), Belli'nin (1989), Payne, Elie, Blackwell ve Neuschatz'ın (1996), Conti'nin (1999), Lindsay ve Pozzulo'nun (1999) ve Loftus'un (2000) Er ve Alpar'ın (2004) araştırmalarında belirttikleri gibi insanlar hiç gerçekleşmemiş bir olayı bile ayrıntıları ile hatırlayabildiklerine göre, gerçekleştiğine tanık oldukları bir olayın bazı ayrıntıları hakkında edindikleri yeni ve hatalı bilgileri de hatırladıklarını iddia edebilirler. Görgü tanıklarının, tanık oldukları olayla ilgili ifadelerinden emin olmaları, adaleti ikna edici olmalarında oldukça etkilidir; özellikle de fiziksel kanıtların yetersiz olduğu durumlarda. Dolayısıyla, olay yeri incelemenin teknolojik gelişimi oldukça ileri seviyelere gelmiş olsa da, her olayın ünlü televizyon dizisi Crime Scene Investigation'da (Türkiye'deki yayın ismi Kanıt Peşinde) olduğu gibi basitçe çözülemeyeceği ortadadır ve görgü tanıklarının ifadelerine her zaman ihtiyaç duyulacaktır. Bu nedendir ki, görgü tanıkları ile çalışan görevlilerin, görgü tanıklarının yapabileceği bellek hatalarını bilmeleri ve kendi ifade alma yöntemlerinden kaynaklanabilecek hataların farkında olmaları gereklidir.

Sonuç olarak, görgü tanıklarının belleklerdeki bilgilere, doğru ve tam olarak ulaşılmasının adli süreçler açısından önemi oldukça büyüktür. Görgü tanığının içinde bulunduğu olayın koşulları ve tanığın bireysel özellikleri olayın doğru ve tam olarak algılanmasında sorunlara yol açabileceği gibi; olay sonrasında olaya ilişkin yeni bilgilerin edinilmesi, tanığın sorgulanması ve bu sorgulama sırasında yapılabilecek hataların

görgü tanığının belleğini geri alınamaz biçimde etkilemesi söz konusudur. Yazındaki araştırmalarda da genel olarak değinildiği gibi, “görgü tanığı belleği”ne özgü bir sorun vardır ve bu durum onun ayrı bir fenomen olarak incelenmesini gerektirir. Ülkemizde adli uygulamaların yetersiz kaldığı noktalardan biri de, görgü tanıkları için uygulamada alınacak önlemlerdir. Bu da, psikoloji biliminin alt alanlarından biri olan adli psikolojinin, bilişsel psikolojiden ve deneysel yöntemlerden aldığı destekle, görgü tanığı belleği konusunda uygulamaya yönelik yeni araştırma ve projeler geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, bellek araştırmalarına konu olan kaynak izleme çalışmalarının da, hatırlama ve tanıma çalışmaları kadar adalet sistemi içinde yer edinmesi gerekmektedir. Çünkü bir görgü tanığının tanıklığının güvenilir olması için, verdiği yanıtın kaynağını da hatırlıyor olması gerekir. Görgü tanığının verdiği yanıtın doğruluğundan emin olması yeterli değildir; hatırladığı olaya ilişkin anının kaynağını da gösterebilmesi, adaletin yerine getirilebilmesinde kritik bir önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Ayers, M. S. ve Reder, L. M. (1998). A Theoretical review of the misinformation effect: Predictions from an activation-based memory model. *Psychonomic Bulletin & Review*, 5 (1), 1-21.
- Belli, R. F. (1989). Influences of misleading postevent information: Misinformation interference and acceptance. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118 (1), 72-85.
- Bond, R. ve Smith, P. B. (1996). Culture and conformity: a meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgement task. *Psychological Bulletin*, 119 (1), 111-137.
- Chandler, C. C. (1991). How memory for an event is influenced by related events: Interference in modified recognition tests. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 17 (1), 115-125.
- Chandler, C. C., Gargano, G. J. ve Holt, B. C. (2001). Witnessing postevents does not change memory traces, but can effect their retrieval. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 3-22.
- Conti, R. P. (1999). The psychology of false confessions. *The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*, 2 (1), 14-36.
- Dillon, J. (1991). Questioning. O. Hargie, (Ed.), *A handbook of communication skills*. London: Routledge Press.
- Eakin, D. K., Schreiber, T. ve Sergents-Marshall, S. (2003). Misinformation effects in eyewitness memory: The presence and absence of memory impairment as a function of warning and misinformation accessibility. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 29 (5), 813-825.
- Er, N. ve Uçar, F. (2002). İki farklı örneklem grubunda otobiyografik anı özellikleri. *XII. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 11-13 Eylül ODTÜ, Ankara.
- Er, N. ve Alpar, G. (2004). Görgü tanığı belleğine yapılan müdahaleler ve fenomenolojik farkındalığı: “Neyi-Nasıl-Nereden Hatırlar?” *XIII. Ulusal Psikoloji Kongresi “Toplumsal Barış: Dün, Bugün ve Yarın”*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Er, N. (2005). Bellek izi ve kanıtlarının adalet sistemi içindeki rolü: kodlama, hatırlama ve bildirme. *Adli Psikiyatri Dergisi*, 2 (2), 9-21.
- Er, N., Alpar, G. ve Uçar, F. (2005). Görgü tanığının bellek yanılsamaları ve güven kararları: Bağımsız bellek bildiriminden sonraki test ve soru türü değişimlerinin etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20 (56), 45-56.
- Frost, P. (2000). The quality of false memory over time: is memory for misinformation “remembered” or “known”? *Psychonomic Bulletin & Review*, 7 (3), 531-536.
- Gabbert, F., Memon, A. ve Allan, K. (2003). Memory conformity: can eyewitnesses influence each other's memory for an event? *Applied Cognitive Psychology*, 17, 533-543.
- Haber, R. M., ve Haber, L. (2000). Experiencing, remembering and reporting events. *Psychology, Public Policy and the Law*, 6, 1057-1093.
- Hafstad, G. S., Menon A. ve Logie, R. (2004). Post-identification feedback, confidence and recollections of witnessing conditions in child witness. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 901-912.
- Hekkanen, S. T. ve Meevov, C. (2002). False memories and source-monitoring problems: Criterion differences. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 73-85.
- Henkel, L. A. (2004). Erroneous memories arising from repeated attempts to remember. *Journal of Memory and*

- Language*, 50, 26-46.
- Henkel, L. A. ve Coffman, K. J. (2004). Memory distortions in coerced false confessions: a source monitoring framework analysis. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 567-588.
- Herriot, P. (1974). *Attributes of memory*. London: Methuen and Co Ltd.
- Higham, P. A. (1998). Believing details known to have been suggested. *British Journal of Psychology*, 89 (2), 265-284.
- Ibabe, I. ve Sporer, S. L. (2004). How you ask is what you get: on the influence of question form on accuracy and confidence. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 711-726.
- Johnson, M. K., Hashtroudi, S. ve Lindsay, D. S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin*, 114 (1), 3-28.
- Kassin, S. M., Ellsworth, P. C. ve Smith, V. L. (1989). The "General acceptance" of psychological research on eyewitness testimony: A survey of experts. *American Psychologist*, 44 (8), 1089-1098.
- Lampinen, J. M. ve Schwartz, R. M. (2000). Impersistence of false memory persistence. *Memory*, 8 (6), 393-400.
- Lindsay, D. S. (1990). Misleading suggestions can impair eyewitnesses' ability to remember event details. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 16 (6), 1077-1083.
- Lindsay, D. S. ve Kelley, C. M. (1996). Creating illusions of familiarity in a cued recall remember/know paradigm. *Journal of Memory and Language*, 35, 197-211.
- Lindsay, R. C. L. ve Pozzulo, J. D. (1999). Sources of eyewitness identification error. *International Journal of Law and Psychiatry*, 22 (3-4), 347-360.
- Loftus, E. F. ve Zanni, G. (1975). Eyewitness testimony: The influence of wording of a question. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 5, 86-88.
- Loftus, E. F. (1986). Ten years in the life of an expert witness. *Law and Human Behavior*, 10 (3), 241-263.
- Loftus, E. F. ve Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118 (1), 100-104.
- Loftus, E. ve Ketcham, K. (1991). *Witness for the defense: The accused, the eyewitness, and the expert who puts memory on trial*. New York: St. Martin's Press.
- Loftus, E. (1992). When a lie becomes the memory's truth: memory distortions after exposure to misinformation. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 121-123.
- Loftus, E. (1993). Psychologists in the eyewitness world. *American Psychologist*, 48 (5), 518-537.
- Loftus, E. (2000). *Eyewitness testimony*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Loftus, E. (2003). Our changeable memories: legal and practical implications. *Neuroscience*, 4, 231-234.
- Mccloskey, M. ve Zaragoza, M. (1985). Misleading postevent information and memory for events: Arguments and evidence against memory impairment hypotheses. *Journal of Experimental Psychology: General*, 114 (1), 1-16.
- Morton, J., Hammersley, R. H. ve Bekerian, D. A. (1985). A model for memory and its failures. *Cognition*, 20, 1-23.
- Payne, D. G., Elie, C. J., Blackwell, J. M. ve Neuschatz, J. S. (1996). Memory illusions: Recalling, recognizing and recollecting events that never occurred. *Journal of Memory and Language*, 35, 261-285.
- Rajaram, S. (1993). Remembering and knowing: two means of access to personal past. *Memory and Cognition*, 21 (1), 89-102.
- Roediger III, H. L. (1990) Implicit memory: Retention without remembering. *American Psychologist*, 45, 1043-1056.
- Roediger III, H. L., Jacoby, J. D. ve McDermott, K. B. (1996). Misinformation effects in recall: Creating false memories through repeated retrieval. *Journal of Memory and Language*, 35, 300-318.
- Roediger III, H. L. (1996). Memory illusions. *Journal of Memory and Language*, 35, 76-100.
- Sutherland, R. ve Hayne, H. (2001a). Effect of postevent information on adult's eyewitness reports. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 249-263.
- Sutherland, R. ve Hayne, H. (2001b). Age-Related changes in the misinformation effect. *Journal of Experimental Child Psychology*, 79, 388-404.
- Wells, G. L. (1993). What do we know about eyewitness identification? *American Psychologist*, 48, 553-571.
- Wells, G.L. ve Bradfield, A. L. (1998). "Good, you identified the suspect": Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the eyewitnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83 (3), 360-376.
- Wright, D. B. ve Loftus, E. F. (1998). How misinformation alters memories. *Journal of Experimental Child Psychology*, 71, 155-164.
- Wright, D. B., Self, G. ve Justice, C. (2000). Memory conformity: Exploring misinformation effects when presented by another person. *British Journal of Psychology*, 91, 189-202.
- Zaragoza, M. S., Payment, K. E., Ackil, J. K., Drivdahl, S. B. ve Beck, M. (2001). Interviewing witnesses: forced confabulation and confirmatory feedback increase false memories. *Psychological Science*, 12 (6), 473-477.